

Suomalaisen kuoleman historiaa kartoittamassa

Arvio teoksesta Pajari, Ilona, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva (toim.). *Suomalaisen kuoleman historia*. Helsinki: Gaudeamus. 2019. 415 s. ISBN 978-952-345-014-1.

Varpu Alasuutari

Suomalaisen kuoleman historia on eri tutkijoiden teksteistä koostuva artikkelikokoelma, joka kokoaa yhteen Suomessa tehtyä kuoleman historian tutkimusta. Johdannossa kirjan toimittajat VTT Ilona Pajari, FT Jussi Jalonen, FT Riikka Miettinen ja FT Kirsi Kanerva määrittelevät kirjansa suomalaisen kuoleman historian perusteokseksi, nimeten yhdeksi kirjan tavoitteeksi erikoisena ja marginaalisenakin pidetyn tutkimusaiheen näkyväksi tekemisen ja sen sitomisen osaksi suomalaista historian tutkimusta. Kuoleman historian tutkimuksella on kansainvälisesti pitkät juuret, mutta toimittajien mukaan Suomessa aihepiirin tutkimus on jäänyt hajanaiseksi ja vähälle huomiolle. Alan perusteosta siis tarvitaan. Monitieteisellä kuolemantutkimuksen kentällä historian tutkimuksellinen näkökulma on yksi monista tavoista tarkastella kuolemaa ja kuolemankulttuuria, eli kuolemaan liittyviä uskomuksia ja tapoja (Walter 2008). Monitieteisyys näkyy myös arvioitavassa teoksessa: vaikka moni kirjoittaja ammentaa Suomen historian, sosiaalhistorian ja kulttuurihistorian tutkimusperinteistä, mukana on myös folkloristiikkaan, arkeologiaan ja digitaaliseen kulttuuriin erikoistuneita tutkijoita.

Toimittajien mukaan kuoleman historiaa on tutkittava paitsi nykyisyyden ymmärtämiseksi, myös siksi, että kuolemaan liittyvien kulttuuristen käytäntöjen kautta on pääsy eri aikakausien tapakulttuuriin, ihmiskäsityksiin ja yhteiskunnallisiin näkemyksiin. Argumentti muistuttaa antropologian parissa tehtyjä huomioita, joiden mukaan ihmisyyden kokonaisvaltainen tarkastelu vaatii aina kuoleman ja siihen liittyvien uskomusten ja tapojen tarkastelua (muun muassa Huntington & Metcalf 1979). Kun kuolemaa tarkastellaan tässä valossa, se ei näyttäydy enää erikoisena eikä erityisen marginaalisena, vaan tärkeänä osana ihmiselämän tutkimusta.

Teoksessa tarkastellaan kuoleman historiaa Suomessa laajalla temaattisella ja ajallisella skaalalla ulottuen varhaismodernilta ajalta paikoin nykypäivään saakka. Kirjan keskeinen tutkimustehtävä on tarkastella, ”miten kuolemaan ja erilaisiin kuolintapoihin on suhtauduttu, millaisia ovat olleet kuolemaan ja erilaisiin kuolintapoihin liittyneet

uskomukset ja miten suhde kuolemaan on muuttunut samalla, kun yhteiskuntamme on käynyt läpi kehityksen agraariyhteiskunnasta moderniin maailmaan” (s. 7). Esitetyissä kysymyksissä korostuu siis kuoleman sosiaalinen ja yhteiskunnallinen luonne.

Kirja koostuu johdannosta, kymmenestä artikkelista ja loppusanoista. Sen punainen lanka rakentuu ennemmin temaattisesti kuin lineaarisen aikajanan mukaisesti. Artikkelit on jaoteltu neljään osioon, jotka ovat *Pysyvä ja muuttuva kuolema*, *Kuoleman eriarvoisuus*, *Kuolema ja väkivalta* sekä *Etäinen ja läheinen kuolema*. Jokaisen teemaosion alussa on kirjan toimittajien yhdessä kirjoittama, muutaman sivun mittainen johdatus kyseiseen teemaan. Johdatusosiot tekevät teoksesta lukijaystävällisen ja auttavat hahmottamaan, kuinka välillä kovinkin erilaisilta vaikuttavat artikkelit sopivat saman teemakokonaisuuden alle. Artikkeleissa tarkastellaan muun muassa tuonpuoleiseen ja hyvään kuolemaan liittyviä uskomuksia, hautaus- ja sururituaalien muutoksia sekä väkivaltaisten kuolemien erityispiirteitä. Laajempien ajanjaksojen tarkastelun ohella artikkeleissa keskitytään myös tiettyihin historiallisiin hetkiin, kuten nälkä- ja sotavuosiin.

Kirjasta näkyy, että artikkelien kirjoittajilla on omat tutkimusaiheensa, jotka on haluttu saada mahtumaan samoihin kansiin. Vaikka on ymmärrettävää, että suomalaisen kuoleman historian tutkijat on haluttu mahdollisimman laajasti mukaan, tämä tekee kirjasta myös sirpaleisen: teoksen kantavat teemat on pitänyt rakentaa siltä pohjalta, mitä Suomessa satutaan tällä hetkellä tutkimaan. Koska alan tutkijoiden ja heidän tutkimusaiheidensa määrä on rajallinen, eivät teoksen teemat ole artikkelimäärältään tasapainossa. Kattavimmin teoksessa tarkastellaan Kuolemaa ja väkivaltaa (neljä artikkelia) ja Kuoleman eriarvoisuutta (kolme artikkelia), vähemmän kattavasti puolestaan Pysyvää ja muuttuvaa kuolemaa (kaksi artikkelia) ja Etäistä ja läheistä kuolemaa (yksi artikkeli). Vaikka teemojen lyhyet johdatustekstit pyrkivät ja usein onnistuvatkin tasapainottamaan teosta solmimalla temaattisia lankoja eri artikkelien ja teemakokonaisuuksien välille, niiden reflektioivalla otteella esitetyjä huomioita olisin lukenut mielelläni enemmänkin.

Kuolemankulttuuri(e)n moninaisuus

Teoksen johdannossa toimittajat argumentoivat, ettei ole olemassa yhtä yhtenäistä suomalaista kuolemankulttuuria. Tämä on tärkeä ja kirjan kokonaisuuden kannalta keskeinen huomio. Kirja pyrkii tuomaan näkyviin kuolemaan liittyvien tapojen ja uskomusten moninaisuutta menneisyydessä ja kyseenalaistaa samalla käsitystä siitä, että kuolema olisi kaikille yksi ja sama. Samalla kyseenalaistuu myös käsitys suomalaisuuden ja suomalaisen historian yhtenäisyydestä. Tämä tuo tilaa moniäänisyydelle ja haastaa metodologista nationalismia tutkimusotteena. Vaikka teos tarkasteleekin nimenomaan suomalaisen kuoleman historiaa, se ei ota lähtökohdakseen yhtenäiseksi kuviteltua suomalaista kansaa ja sen yhtenäiseksi kuviteltua menneisyyttä. Sen sijaan näkyviin tuodaan suomalaisen kuolemankulttuurin sisäisiä eroja esimerkiksi eri säätyjen ja yhteiskuntaluokkien välillä. Lisäksi teoksessa osoitetaan, miten suomalaisen kuoleman historia kiinnittyy laajempiin, kansainvälisiin kehityssuuntiin. Esimerkiksi research fellow Clare Gittingsin artikkeli kuolemasta reformaatioajan Euroopassa toimii taustoituksena ja vertailukohtana muille, vahvemmin Suomen kontekstiin kiinnittyville artikkeleille.

Yksi teoksen rikkauksista on sen monipuolinen aineisto, jolla kuoleman historian moninaisuuteen pureudutaan ansiokkaasti ja monia eri näkökulmia hyödyntäen. Artikkelien kirjoittajat pohjaavat analyysinsä erilaisiin aineistotyyppisiin, kuten väestötietoihin, oikeusasiakirjoihin, sanomalehtiin ja kirjeisiin, mutta myös arkeologiaan, taiteisiin, kansanperinteeseen ja internetaineistoihin. Onkin helppo yhtyä toimittajien näkemykseen siitä, että ”erilaisten aineistojen luova ja yhdistelevä käyttö antaa suomalaisen kuoleman menneisyydestä moniulotteisen kuvan” (s. 25).

Kuoleman eriarvoisuus

Koska kuolema on aina osa elämää, siihen vaikuttavat samat sosiaaliset prosessit ja valtasuhteet, jotka vaikuttavat ihmisiin myös heidän elämänsä aikana. Kuolemaan liittyvä sosiaalinen eriarvoisuus ja kuoleman ja elämän monimutkainen yhteenkietoutuminen onkin nostettu esiin esimerkiksi sosiologisessa kuolemantutkimuksessa (Holmberg et al. 2019). Monitieteisen kuolemantutkimuksen parissa se on ajankohtainen ja tärkeä näkökulma, jota myös tässä teoksessa ansiokkaasti avataan. Vaikka kuoleman eriarvoisuus on nostettu yhdeksi teoksen neljästä alateemasta, on se mielestäni koko kirjan läpileikkaava sanoma. Kirjassa tehdään eri tavoin näkyväksi sitä, että kuoleman historiaa ja sen ajallis-paikallisia erityispiirteitä tarkasteltaessa on tärkeää kiinnittää huomiota myös ihmisten sosiaaliseen asemaan ja eri aikakausina ja eri paikoissa vallitseviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin.

Teoksessa kuoleman eriarvoisuuden teemaan on liitetty Ilona Pajarin, FT Johanna Ilmakunnaan ja VTT Antti Häkkisen luvut, joissa tarkastellaan kuolemankulttuuria ja kulutusta maalla ja kaupungissa, säätyläisten kuolemankulttuuria 1600–1800-luvuilla sekä nälkävuosia, yhteisöjä ja kuoleman kuvia. Pajarin ja Ilmakunnaan luvuissa tuodaan esiin muun muassa sitä, miten vainajan varallisuus ja yhteiskunnallinen asema on vaikuttanut hautaamisen ja suremisen rituaaleihin, ja miten toisaalta sekä valtio että kirkko ovat pyrkineet hallitsemaan ja ohjaamaan hautauskäytäntöjä eri aikoina. Häkkisen luvussa puolestaan tarkastellaan yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vaikutuksia kollektiivisen nälkäkriisin keskellä. Kuoleman eriarvoisuus on kuitenkin julkilausumattomasti läsnä myös monissa muissa teoksen luvuissa, olipa kyse sitten itsemurhan tai kuolemanrangaistuksen kaltaisista teemoista.

Kartta kuoleman historiaan

Koska teos rakentuu enemmän temaattisesti kuin lineaarisesti, lineaarisuutta odottavan lukijan on pysyttävä tarkkana pysyäkseen kartalla siitä, mitä ajanjaksoa kussakin luvussa tarkastellaan. Koko teoksen kattavan, kronologisen aikajanan sijaan jokaisessa artikkelissa on oma aikajansa. Osassa artikkeleista, kuten esimerkiksi Riikka Miittisen itsemurhan historiaa käsittelevässä luvussa, tarkastelujakso ulottuu varhaismodernilta ajalta nykypäivään saakka. Toisissa artikkeleissa tarkasteltu ajanjakso on puolestaan huomattavasti rajatumpi, kuten Häkkisen nälkävuosia (1867–1868) tarkastelevassa luvussa. Vaikka lukujen järjestystä jäsentävä, kronologinen aikajänne olisi selkeyttänyt lukukokemusta, on sellaista kuitenkin vaikea kuvitella mahdolliseksi näistä aineksista koottuna. Kuten FT Anna Haverinen ja Ilona Pajari

kuoleman yksityisyyttä ja julkisuutta käsittelevässä luvussaan toteavat ”historiassa tapahtuneet muutokset eivät koskaan ole selkeän lineaarisia vaan usein limittäisiä ja aaltomaisesti eteneviä” (s. 315). Tämä limittäisyys ja aaltomaisuus korostuu, kun teosta lukee järjestyksessä luku luvun perään. Vaikka samat tai osin samat aikakaudet toistuvat eri luvuissa, tarkastelukulmien muutos tuo aikakausien kuolemankulttuureihin aina uusia tasoja.

Ehdotan, että *Suomalaisen kuoleman historiaa* tulisikin lähestyä lineaarisen jatkumon sijaan ennemminkin karttana, joka antaa lukijalle suuntaviivoja ja kiinnekohtia aihepiirin ymmärtämiseksi. Se kuvaa tiettyjä, kartalle valikoituneita pisteitä – osia suomalaisen kuoleman historiasta – ja toisaalta niiden välisiä reittejä ja suhteita. Joskus samoihin pisteisiin päädytään eri reittejä. Pisteitä voi kuitenkin olla muitakin. Kartta ei ole aukoton, eikä toisaalta väitä olevansakaan. Yhden suuren tarinan luomisen sijaan se tuo lukijan saataville monia eri tarinoita.

Toisaalta kirjaan valikoituneet suomalaisen kuoleman historian pisteet tuntuvat jossain määrin toisistaan erillisiltä, eikä niiden välisiä reittejä ja yhtymäkohtia ole kaikilta osin sanoitettu auki. Kokonaisuus olisikin hyötynyt lyhyitä loppusanoja laajemmasta, eri artikkelien tekemiä huomioita yhteenvetävästä ja niitä keskenään keskusteluttavasta yhteenvedosta. Eräs useassa luvussa esiintyvä aihe, johon sukupuolentutkijana erityisesti kiinnitin huomiota, on sukupuolen merkitys kuoleman kontekstissa, jota sivutaan suhteessa itsemurhaan (Miettisen artikkeli), kuolemanrangaistukseen (FT Anu Koskivirran ja FT Olli Matikaisen artikkeli), sankariuhreihin ja ihanteelliseen kuolemaan (FT Ville Kivimäen artikkeli) sekä nykypäivän kuolemanrituaaleihin (loppusanat). Missään ei kuitenkaan keskustella sukupuolen merkityksestä laajemmin.

Toinen vastaava esimerkki on itsemurha, jota sivutaan Miettisen artikkelin ohella myös muissa luvuissa. Siinä missä Miettinen kuvaa itsemurhaan liittyvän stigman historiaa, FT Tuomas Teporan ja Jussi Jalosen suomalaista marttyyrikuolemaa käsittelevässä luvussa itsemurha näyttäytyy ”vapaaehtoisena uhrikuolemana yhteisön hyväksi” (s. 247), ja siten ihannoitavana tekona. Kivimäki puolestaan palaa stigma-ajatukseen ja huomauttaa, että sota-aikaan itsemurhan tekijää saatettiin paheksua siinä määrin, että tältä evättiin sankarivainajan asema. Näitä eri näkökulmia itsemurhaan ja sen arvottamiseen olisi ollut kiinnostavaa keskusteluttaa keskenään. Ilman kokoavaa pohdintaa eri artikkelien esittämät, keskenään risteävät ajatukset uhkaavat jäädä irrallisiksi pisteiksi kartalla.

Monipuolinen perusteos

Teos on kiinnostava ja monipuolinen katsaus suomalaisen kuoleman historiaan ja historiallisen kuolemantutkimuksen nykytilaan Suomessa. Se lunastaa paikkansa alan perusteoksena, kokooa yhteen alan tutkijoiden aihepiirit ja muodostaa niistä selkeän ja informatiivisen, joskin paikoin sirpaleisen kokonaisuuden. Kirja luo myös historiallista pohjaa vuonna 2014 julkaistulle, Outi Hakolan, Sari Kivistön ja Virpi Mäkisen toimittamalle teokselle *Kuoleman kulttuurit Suomessa* ja on hyvä ja tarpeellinen lisä suomalaisen kuoleman tutkimukseen.

Historian kartoittamisen ohella teos pyrkii myös muodostamaan jatkumoa menneiden ja nykyisten kuolemaan liittyvien tapojen ja uskomusten välille. Suomalaisen kuolemankulttuurin nykykäytännöistä kiinnostuneen tutkijan näkökulmasta historian ja nykypäivän välisiä yhteyksiä olisi voinut pohtia ja avata enemmänkin, vaikka ymmärränkin, ettei se ole kirjan päätavoite.

Johdannossa kirjoittajat asettavat teoksen tehtäväksi ”innoittaa myös uusia tutkimuksia, nostaa esiin erilaisia asiayhteyksiä ja kenties keskenään yhteismitattomiakin ajatuksia kuoleman historiasta” (s. 25). Myös itse lukijana näen teoksen ennen kaikkea nykyisen tutkimuksen kartoittajana ja tulevan tutkimuksen innoittajana. Vaikka kirja on kieleltään selkeä ja sopii myös niille lukijoille, joille historian tutkimus ja kuolemantutkimus ovat tieteenaloina vieraita, kyseessä ei ole populaariteos. Teosta tietokirjana lukevalle kokonaisuus voi olla raskas, sillä sen tehtävä ei niinkään ole tutkimustiedon popularisointi. Sen sijaan teos toimisi erinomaisesti esimerkiksi kuolemantutkimusta tai kuoleman historiaa käsittelevän kurssin tenttikirjana.

YTM Varpu Alasuutari toimii sukupuolentutkimuksen väitöskirjatutkijana Turun yliopistossa. Väitöskirjassaan hän tarkastelee suomalaista nykynuolemankulttuuria seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta.

Kirjallisuus

Hakola, Outi, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen toim. 2014. *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Holmberg, Tora, Annika Jonsson & Fredrik Palm toim. 2019. *Death Matters: Cultural Sociology of Mortal Life*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Huntington, Richard & Peter Metcalf. 1979. *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.

Walter, Tony. 2008. The Sociology of Death. *Sociology Compass* 2(1), 317–336.